

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه کارشناسی ارشد فقه و مبانی حقوق

عنوان:

بررسی مبانی فقهی مساله ربای در بانک از دیدگاه

شهید صدر و شهید مطهری

اساتید راهنما:

دکتر عبدالله امیدی فرد

دکتر محمد زمان رستمی

نگارنده

محمد تقی تولمی

زمستان ۱۳۹۳

بسم الله الرحمن الرحيم

ب

حمد و ستایش خدای را سزااست که دنیا را مدرسه ای آفرید و خود، معلم انسان شد.
صلوات بر خاتم پیامبران و اهل بیت گرامیش که برترین علم آموزان این مدرسه‌اند.
سلام به پیشگاه مقدس امام و پیشوای عالمان و عابدان و گنجینه بی پایان علم الهی حضرت مهدی (ع).
درود فراوان به رسولان و پیامبران بزرگ الهی، بندگان صالح خدا، شهیدان راه حق، عالمان و مجاهدان
راستین، امام راحل و شهیدان انقلاب اسلامی و تمام آنان که محبوبان خدایند.
امید سلامتی و توفیق برای خادمین اسلام به ویژه عالمان و دانش پژوهان عرصه‌های دینی.
آرزوی سلامت و سعادت برای خدمتگزاران نظام اسلامی مخصوصاً مقام معظم رهبری.
سپاس از همه اساتید گرانقدری که خوشه چین خرمن معرفتشان بوده‌ام.
تشکر ویژه از اساتید راهنما استاد دکتر شیخ عبدالله امیدی فرد و استاد دکتر محمد زمان رستمی
که در سرانجام رسیدن این رساله مرا یاری نمودند.
قدر شناسی می‌کنم از زحمات و فداکاریهای مادرم که در تمام مراحل زندگی مدیون اویم.
تشکر از پدرم که دعایش بدرقه راهم بود.
قدردان زحمات و از خودگذشتگیهای همسرم هستم که در مسیر پر پیچ و خم زندگی و در مسیر علم
آموزی، مرا یاری کرد و همراهم بود.

چکیده:

حرمت ربا از مهمترین احکام اقتصادی اسلام است. بانک به عنوان یکی از مهمترین ارکان اقتصادی از آن جهت که پیدایش و گسترشش به شکل مدرن در کشورهای غیر مسلمان بوده، برخی آموزه های اسلام از جمله حرمت ربا، در آن نادیده گرفته شده است؛ به این سبب از مهمترین دغدغه های اندیشمندان فقه معاملات آن بوده که با تحلیل و بررسی فعالیت های بانکی به اسلامی شدن و غیر ربوی کردن بانک های فعال در کشورهای مسلمان کمک کنند. بررسی دقیق مبانی فقهی ربای بانکی و ارائه راهکارهای فقهی مناسب زمینه های حذف ربا از بانک را مهیا نموده و ورود تعالیم روحبخش اسلامی را در تمام عرصه های زندگی مردم مخصوصا اقتصاد هموار می سازد. این تحقیق قدم کوچکی در راه رسیدن به این هدف بزرگ است. این تحقیق به روش تحقیق کتابخانه ای و بهره مندی از منابع مکتوب موجود در این زمینه و تحلیل و بررسی موضوعی آنها به رشته نگارش درآمده است. در این پایان نامه پس از ذکر مقدمات لازم، به بررسی ماهیت فقهی فعالیت های بانکی پرداخته ایم. تایید وجود عقد قرض در فعالیت های بانکی مخصوصا در دو فعالیت تجهیز و تخصیص منابع، و اثبات ربوی بودن پاره ای از این قرض ها با توجه به مبانی فقهی شهید صدر و شهید مطهری از جمله مهمترین مباحث بررسی شده در این رساله است. هم چنین در این رساله به بررسی فقهی راهکارهای حذف ربای بانکی با توجه به نظرات این دو شهید پرداخته ایم.

کلمات کلیدی: بانک، قرض، ربا، شهید مطهری، شهید صدر

۱	مقدمه.....
۱	تبيين مساله.....
۱	ضرورت تحقيق.....
۲	سوالات تحقيق:.....
۲	فرضيه تحقيق:.....
۲	هدف از تحقيق.....
۳	فايده تحقيق.....
۳	كاربرد نتايج اين تحقيق.....
۳	پيشينه تحقيق و امتياز اين پژوهش.....
۵	فصل اول : كليات.....
۶	بخش اول : مفهوم شناسي.....
۶	۱-۱-۱: ربا در لغت و اصطلاح.....
۶	۱-۱-۱-۱: ربا در لغت.....
۷	۱-۱-۱-۲: ربا در اصطلاح.....
۸	۱-۱-۲: تعريف بانك.....
۸	۱-۲-۱-۱: سيستم مالي.....
۱۰	۱-۲-۲-۱: بانك تجاري.....
۱۰	۱-۳-۱-۱: تعريف پول.....
۱۳	بخش دوم: مباحث مقدماتي.....

- ۱-۲-۱ : ربا ۱۳
- ۱-۲-۱-۱: تاریخچه ربا ۱۳
- ۲-۱-۲-۱: ربا در اسلام ۱۴
- ۳-۱-۲-۱: ادله حرمت ربا ۱۶
- ۴-۱-۲-۱: اقسام ربا ۲۰
- الف) ربای معاملی ۲۰
- ب) ربای قرضی ۲۱
- ۵-۱-۲-۱: استثناءات ربا ۲۷
- ۲-۲-۱: بانک ۲۹
- ۱-۲-۲-۱: پیدایش بانک ۲۹
- ۲-۲-۲-۱: عملیات بانکداری ۳۰
- الف) قبول سپرده ها (تجهیز منابع) ۳۰
- ب) اعطای تسهیلات (تخصیص منابع) ۳۱
- ج) سایر فعالیتهای بانکی ۳۳
- فصل دوم ربای بانکی ۳۵**
- ۱-۲: عملیات ربوی بانکی ۳۶
- ۱-۱-۲: ربا در بخش سپرده ها ۳۶
- ۱-۱-۱-۲: ماهیت فقهی سپرده های جاری ۳۶
- الف) ودیعه ۳۷
- ب) ودیعه ناقص ۴۱
- ج) قرض ۴۲

- د) قرارداد جدید (عقد مستحدث)..... ۴۳
- ۲-۱-۱-۲: ماهیت فقهی سپرده‌های پس انداز..... ۴۵
- ۲-۱-۱-۳: ماهیت فقهی سپرده‌های ثابت..... ۴۵
- ۲-۱-۲: ربا در بخش تخصیص منابع..... ۴۶
- ۲-۱-۲-۱: ماهیت فقهی وام دهی..... ۴۶
- ۲-۲-۱-۲: ماهیت فقهی تنزیل..... ۴۷
- ۲-۲-۱-۳: ماهیت فقهی اعتبار در حساب جاری..... ۴۸
- ۲-۱-۲-۴: ماهیت فقهی اعتبار پذیرشی..... ۴۹
- ۲-۱-۳: ربا در سایر فعالیت‌های بانکی..... ۴۹
- ۲-۱-۳-۱: ماهیت فقهی خدمات بانکی..... ۴۹
- ۲-۳-۱-۲: ماهیت فقهی خرید و فروش اوراق بهادار..... ۵۰
- ۲-۳-۱-۳: ماهیت فقهی سرمایه گذاری..... ۵۱
- ۲-۳-۱-۴: ماهیت فقهی خرید و فروش ارز و سکه..... ۵۱
- ۲-۳-۱-۵: ماهیت فقهی حفظ امانات در صندوق امانتداری..... ۵۱
- بخش دوم: ربای بانکی از منظر شهید مطهری..... ۵۲**
- مقدمه..... ۵۲
- ۲-۲-۱: فلسفه حرمت ربا..... ۵۲
- ۲-۱-۲-۱: اصطلاح معروف..... ۵۲
- ۲-۱-۲-۲: رکود اقتصاد..... ۵۳
- ۲-۱-۲-۳: قطع رابطه بین ثروت و کار..... ۵۴
- ۲-۱-۲-۴: فاصله طبقاتی..... ۵۷
- ۲-۱-۲-۵: عقیم بودن پول..... ۵۸

- ۶۱.....۲-۱-۲: از راه طبیعت قرض:
- ۶۴.....۲-۲-۲: سپرده های بانکی از منظر شهید مطهری
- ۶۴.....۲-۲-۱: ماهیت سپرده های بانکی از منظر شهید مطهری
- ۶۵.....الف. حساب جاری
- ۶۵.....ب. سپرده ثابت و پس انداز
- ۶۶.....۲-۲-۲: حکم سپرده گذاری در بانک
- ۶۷.....۲-۲-۳: قرض
- ۷۰.....۲-۲-۳: ادله تایید ربای بانکی از منظر شهید مطهری
- ۷۰.....۲-۳-۱: اختصاص حرمت به ربای تولیدی
- ۷۰.....الف. اطلاق ادله شرعی و حرمت ربا در مطلق قرض
- ۷۲.....ب. طبیعت حقوقی قرض و حرمت ربا در مطلق قرض
- ۷۵.....۲-۳-۲: اختصاص حرمت به ربای فاحش
- ۷۶.....۲-۳-۳: اختصاص حرمت به ربای بانکهای غیر دولتی
- ۷۸.....۲-۲-۴: راهکارهای حذف ربای بانکی از منظر شهید مطهری
- ۷۸.....۲-۴-۱: دولتی کردن بانکها
- ۷۸.....۲-۴-۲: خرید و فروش پول
- ۸۱.....۲-۴-۳: استفاده از حیل‌های ربا
- ۸۲.....۲-۴-۴: مضاربه به جای قرض
- ۸۴.....بخش سوم: ربای بانکی از منظر شهید صدر
- ۸۴.....مقدمه
- ۸۶.....۲-۳-۱: توجیه ربای بانکی
- ۸۶.....۲-۳-۱: بهای مخاطره

- ۲-۳-۱-۲: بهای خود داری از انتفاع..... ۸۷
- ۲-۳-۱-۳: سهم سرمایه از سود(حلیت ربای تولیدی)..... ۸۷
- ۲-۳-۱-۴: اجاره سرمایه..... ۸۷
- ۲-۳-۱-۵: تفاوت ارزش فعلی و آتی سرمایه..... ۸۸
- ۲-۳-۱-۶: اختصاص حرمت به ربای فاحش..... ۸۹
- ۲-۳-۲: راههای تبدیل بهره بانکی به سود حلال..... ۹۰
- ۲-۳-۱: تبدیل قرض به جعاله..... ۹۰
- ۲-۳-۲: امر به اداء دین بدون قرض گرفتن..... ۹۲
- ۲-۳-۳: تبدیل قرض به بیع..... ۹۴
- ۲-۳-۲: وکالت بانک در اقراض از طرف سپرده گذاران..... ۹۶
- ۲-۳-۳: الگوی بانک بدون ربا..... ۹۶
- مقدمه..... ۹۶
- ۲-۳-۱: کلیات الگو..... ۹۷
- ۲-۳-۱-۱: اعضای مضاربه پیشنهادی در بانک بدون ربا..... ۹۷
- ۲-۳-۱-۲: حقوق سپرده گذار(ثابت)..... ۹۸
- ۲-۳-۱-۳: حقوق بانک..... ۱۰۰
- ۲-۳-۱-۴: تبدیل بانک به طرف مضاربه..... ۱۰۰
- ۲-۳-۱-۵: وظیه اصلی پول در بانک..... ۱۰۱
- ۲-۳-۱-۶: عناصر تشکیل دهنده بهره در نظام سرمایه داری..... ۱۰۱
- ۲-۳-۲: جزئیات الگو..... ۱۰۲
- ۲-۳-۱-۲: حذف ربا از بخش سپرده ها..... ۱۰۲
- مقدمه..... ۱۰۲

۲-۳-۳-۲: حذف ربا از بخش تسهیلات ۱۰۵

۲-۳-۳-۳: حذف ربا از سایر فعالیتهای بانکی ۱۰۹

۲-۳-۴: قانون بانکی بدون ربا و آراء شهید صدر ۱۱۰

نتیجه گیری: ۱۱۷

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه

تبیین مساله

یکی از مهمترین مسائلی که در طول تاریخ، بر زندگی بشر اثر گذار بوده است مسائل اقتصادی و فعالیتهای مرتبط با آن است. دین اسلام بعنوان کاملترین دین با وضع احکامی در این عرصه نیز ورود پیدا کرده و به بیان آموزه هایی در این باب پرداخته است.

حکم حرمت ربا از مهمترین این احکام است. بانک به عنوان یکی از مهمترین ارکان اقتصادی از آن جهت که پیدایش و گسترشش به شکل مدرن در کشورهای غیر مسلمان بوده، برخی آموزه های اسلام از جمله حرمت ربا، در آن نادیده گرفته شده است؛ از این رو شاهد هستیم که مهمترین فعالیتهای بانکها یعنی تجهیز منابع (سپرده گذاری) و تخصیص منابع (تسهیلات) به ربا آلوده شده اند، زیرا این فعالیتهای بر اساس گرفتن قرض با بهره از سپرده گذاران و اعطای وام با بهره به مشتریان بنا شده اند.

به این سبب از مهمترین دغدغه های اندیشمندان فقه معاملات آن بوده که با تحلیل و بررسی فعالیتهای بانکها به اسلامی شدن و غیر ربوی کردن بانکهای فعال در کشورهای مسلمان کمک کنند. در این پایان نامه با بررسی مبانی فقهی ربا بانکی با تکیه بر مبانی فقهی شهید مطهری و شهید صدر خواهیم پرداخت.

ضرورت تحقیق

اجرا و تحقق تعالیم بلند اسلامی در تمام زمینه ها مخصوصا اقتصاد که از مهمترین ابعاد زندگی بشر است از مهمترین دغدغه های مسلمانان دلسوز در تمام کشورهای اسلامی بوده است.

از آنجا که یکی از مهمترین نهادهای اقتصادی که روز به روز به گستره فعالیتهای آن افزوده می شود بانک است لذا پیاده شدن احکام اقتصادی اسلام در آن و مخصوصا اجتناب از آلوده شدن به ربا که از محرمات اکید اسلامی و از ارکان اساسی نظام اقتصاد اسلامی است دارای اهمیت مضاعفی می باشد.

متأسفانه با وجود گذشت سالیان دراز از تاسیس بانکها و ورود آنها به نظام اقتصادی کشورهای اسلامی اما هنوز شاهد وجود ربا در برخی فعالیتهای بانکها می باشیم. از این رو بر همه اندیشمندان علوم اسلامی مخصوصا فقها لازم است که با بررسی دقیق مبانی فقهی ربای بانکی و ارائه راهکارهای فقهی مناسب زمینه های حذف ربا از بانک را مهیا نموده و ورود تعالیم روحبخش اسلامی را در تمام عرصه های زندگی مردم مخصوصا اقتصاد هموار سازند.

این تحقیق قدم کوچکی در راه رسیدن به این هدف بزرگ است.

سؤالات تحقیق:

سؤال اصلی :

مبانی فقهی ربای بانکی از منظر شهید مطهری و شهید صدر چیست ؟

سؤالات فرعی تحقیق :

۱) ماهیت فقهی ربا و ادله حرمت آن چیست ؟

۲) فلسفه حرمت ربا از منظر این دو شهید کدام است؟

۳) فعالیتها و وظایف بانک ، در نظام اقتصادی چیست ؟

۴) آیا در فعالیتهای اقتصادی بانکها، ربا وجود دارد؟

۵) با توجه به مبانی فقهی شهید مطهری و شهید صدر ، آیا تحقق بانکداری بدون ربا عملی است ؟

فرضیه تحقیق:

ربا از محرّمات قطعی در شریعت اسلامی است.

از منظر شهید صدر، تنها درآمدی قانونی و شرعی است که ناشی از کار است ، از این رو ربا حرام است.

از منظر شهید مطهری با توجه به ماهیت قرض ، هرگونه زیادی در باز پرداخت قرض ممنوع است از این رو ربا حرام است.

در فعالیتهای بانکی ربا وجود دارد.

مطابق فقه اسلامی و با توجه به نظرات شهید مطهری و شهید صدر ، حذف ربا از بانک و تحقق بانکداری بدون ربا ممکن است.

هدف از تحقیق

هدف اصلی این تحقیق آن است که با توجه به آموزه های بلند فقه اسلامی که در تمام عرصه های فردی و اجتماعی بشر، به ویژه فعالیتهای اقتصادی دارای برنامه و هدف است ، به بررسی مبانی فقهی ربای بانکی پرداخته و در نتیجه به راهکار نظری مناسبی برای تحقق بانکداری بدون ربا رسیده و به تبع آن در مقام عمل و اجرا نیز شاهد تاسیس بانکهای بدون ربا باشیم .

فایده تحقیق

از آنجا که حرمت ربا از مهمترین آموزه های فقه اسلامی در عرصه اقتصاد است ، لذا اجتناب فعالان اقتصادی از آلوده شدن به این گناه بزرگ که از آن به جنگ با خدا تعبیر شده است از مهمترین نیازهای جامعه اسلامی است . بانکها در اقتصاد امروز نقش مهمی در فعالیتهای اقتصادی دارند لذا حذف ربا از بانک از مهمترین اقدامات اساسی در مسیر ایجاد یک نظام اقتصادی مبتنی بر احکام اسلامی است .

از این رو مهمترین فایده این تحقیق آن است که با ارائه مبانی فقهی ربای بانکی و بیان راهکارهای فقهی مناسب که مطابق دیدگاه شهید مطهری و شهید صدر می باشد به فرآیند تشکیل بانک بدون ربا هم از جهت تقویت مبانی فقهی آن و هم از جهت اجرایی و تسریع تشکیل بانکهای غیر ربوی کمک بسیاری می کند .

کاربرد نتایج این تحقیق

نتایج این تحقیق برای تمام کسانی که در زمینه فقه معاملات ، اقتصاد اسلامی و به ویژه بانکداری اسلامی تحقیق می کنند مفید واقع می شود . بانکها ، موسسات مالی و اعتباری و مراکز تحقیقاتی اقتصاد اسلامی ، از جمله مراکزی هستند که نتایج این تحقیق می تواند مورد استفاده آنها قرار گیرد . نتایج این تحقیق که در راستای تحقق بانکداری بدون ربا ست بعنوان مبانی فقهی بانک بدون ربا خواهد بود که بر اساس آموزه های والای فقه اسلامی پی ریزی شده است . هم چنین این تحقیق به فرایند تقویت مبانی فقهی بانک بدون ربا و تسریع در تحقق عملی آن کمک خواهد کرد .

پیشینه تحقیق و امتیاز این پژوهش

در زمینه مسایل مربوط به ربای بانکی و بانکداری بدون ربا تحقیقات گوناگونی صورت گرفته است که هر کدام به ابعاد مختلف آن پرداخته اند که در این راستا می توان از این تحقیقات نام برد :

کتاب ربا و بانکداری از آیه الله مکارم شیرازی ، بانکداری اسلامی اثر سید عباس موسویان ، مساله ربا و بانک اثر شهید مطهری ، البنك الاربوی و اقتصادنا اثر شهید صدر ، طرح تحول نظام بانکی اثر سید عباس موسویان ، مبانی فقهی اقتصاد اسلامی اثر محمود عبداللهی و فقه البنوک از شیخ محمد سند ، کتاب مساله ربا و بانک و هم چنین مجموع یادداشتهای شهید مطهری .

اما از آنجا که مساله ربای در بانک در سالهای اخیر از مهمترین مسائل مطرح در نظام اقتصاد اسلامی است و ابعاد مختلفی از آن هنوز نیازمند تحقیق و بررسی بیشتر است لذا در این تحقیق در صدد کشف ابعاد جدیدی از این مساله هستیم .

از امتیازات این تحقیق نسبت به سایر تحقیقات می توان به تمرکز بر مبانی فقهی حرمت ربای بانکی با توجه به فلسفه حرمت ربا و بیان مصادیق فعالیت‌های ربوی در بانکها و بیان شیوه های حذف ربا از اینگونه فعالیتها از منظر شهید مطهری و شهید صدر اشاره کرد.

فصل اول : کلیات

بخش اول : مفهوم شناسی

۱-۱-۱: ربا در لغت و اصطلاح

۲-۱-۱: تعریف بانک

۳-۱-۱: تعریف پول

بخش دوم : مباحث مقدماتی

۱-۲-۱: ربا

۲-۲-۱: بانک

بخش اول : مفهوم شناسی

۱-۱-۱: ربا در لغت و اصطلاح

۱-۱-۱-۱: ربا در لغت

ربا در زبان فارسی با معادل‌هایی مانند افزون شدن ، بیشی ، زیادی و امثال آن ترجمه می‌شود.^۱

مطابق آنچه در لسان العرب آمده است ، عرب زیاد شدن و رشد کردن چیزی را (ربا الشی) و باد کردن آرد به خاطر ریخته شدن آب روی آن را (ربا السویق) می‌گوید هم چنین به قسمتی از زمین که بر آمده باشد الربوة می‌گوید. ابن منظور در بیان معنای ربا این چنین نوشته است:

« ربا الشی یربوا ربوا: زاد و نما:.. ربا السویق و نحوه ربوا: صب علیه الماء فانتفخ ؛ ... ربا

المال : زاد بالربا- الربوة : کل ما ارتفع من الارض»^۲

یعنی : چیزی رشد و نمو کرده و زیاد می‌شود.... آردی که بر آن آب ریخته و باد می‌کند..... مالی که با ربا زیاد می‌شود - و بلندی ها و برجستگی های زمین که به آن ربوه گفته می‌شود.

جوهری در صحاح آورده است : «ربا الفرس اذا انتفخ من عدو او فزع»^۳؛ هنگامی که پهلوهای اسب از دویدن یا ترسیدن آماس می‌کند.

صاحب مقاییس اللغه می‌گوید: «الربا ورد بصورتین الربا و رباء و المراد من کلیهما معنی واحداً و هو الزیادۃ و النمو و العلو»^۴. ربا به دو صورت آمده است ربا و رباء و هر دو به یک معنی است و آن زیادی و رشد و بلندی است. سایر کتب لغت نیز همین معانی را برای ربا ذکر کرده‌اند.

از مجموع آنچه ذکر شد می‌توان به این نتیجه رسید که معنای لغوی ربا ، زیادی ، رشد و بلندی است. در قرآن کریم نیز در چند مورد واژه ربا به معنای لغوی آن استعمال شده است. که به چند مورد اشاره می‌کنیم.

«فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا»^۵ و سیل، کفی بلند روی خود برداشت.

^۱ به عنوان مثال رجوع شود به : معین محمد ، فرهنگ فارسی ج ۲ ص ۱۶۳۴

^۲ ابن منظور لسان العرب ، ج ۵ ص ۱۲۶

^۳ جوهری ، الصحاح ج ۶ ص ۲۹۶

^۴ ابن فارس ، مقاییس اللغه ، ج ۲ ص ۴۸۲

^۵ رعد آیه ۱۷

«وَتَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَّتْ»^۶ زمین را (در فصل زمستان) خشک و مرده می‌بینی، اما هنگامی که آب باران بر آن فرو می‌فرستیم، به حرکت درمی‌آید و می‌روید. «يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ»^۷ خدا از [برکت] ربا می‌کاهد، و بر صدقات می‌افزاید.

۱-۱-۱-۲ ربا در اصطلاح

ربا در اصطلاح شرعی با ربای در لغت تفاوت دارد. در لغت به هر زیادتی ربا گفته می‌شود ولی در شرع به زیادی خاصی که دارای شرایط ویژه‌ای است ربا گفته می‌شود.

برای روشن‌تر شدن مطلب کلمات برخی از فقهاء را می‌آوریم. علامه حلی در تعریف ربا می‌نویسند:

«الربا، الزيادة لغة، و فی الشرع بیع أحد المتساویین جنسا بالآخر مع التفاضل قدرا مع شرائط»^۸.

یعنی ربا در لغت به معنای زیادی است و در اصطلاح شرعی، عبارت است از بیع دو کالای هم جنس با وجود تفاوت در مقدارشان و با شرایطی خاص.

هم چنین ایشان در جایی دیگر می‌نویسند:

«هو لغة: الزيادة و اصطلاحا: بیع أحد المثلین بالآخر مع الزيادة، و انضمام شرائط»^۹.

یعنی ربا در اصطلاح شرعی عبارتست از بیع یکی از دو کالای مثل هم با دیگری در حالیکه زیادی داشته باشد و شرایطی دیگر. این دو تعریف علامه اشاره به ربای معاملی دارد.

مرحوم راوندی در فقه القرآن آورده است:

«أصل الربا الزيادة من قولهم ربا الشيء يربو إذا زاد و الربا هو الزيادة على رأس المال في جنسه أو مماثله و ذلك كالزيادة على مقدار الدين للزيادة في الأجل أو إعطاء درهم بدرهمين أو دينار بدینارین».

طبق این سخن ربا در اصطلاح، زیاده بر سرمایه است از جنس یا مثل خود، و آن مانند زیادی مقدار دین به خاطر زیادی زمان باز پرداخت و یا معامله یک درهم با دو درهم یا یک دینار با دو دینار است.^{۱۰}

^۶ حج آیه ۵

^۷ بقره آیه ۲۷۶

^۸ حلی، علامه، حسن بن یوسف بن مطهر اسدی، تحریر الأحکام الشرعیة علی مذهب الإمامیة ج ۲ ص ۳۰۱

^۹ حلی، علامه، حسن بن یوسف بن مطهر اسدی، تذکره الفقهاء ج ۱۰ ص ۱۳۴

^{۱۰} راوندی، قطب الدین، سعید بن عبدالله، فقه القرآن ج ۲، ص ۴۵

مرحوم صاحب جواهر می‌فرماید:

و منه كغيره يعلم أن ليس المراد من الربا المحرم مطلق الزيادة، كما هو معناه لغة؛ بل المراد به كما في المسالك و غيرها «بيع أحد المتماثلين المقدرين بالكيل أو الوزن في عهد صاحب الشرع عليه السلام أو في العادة مع زيادة في أحدهما حقيقة أو حكما، أو اقتراض أحدهما مع الزيادة، و إن لم يكونا مقدرين بها إذا لم يكن باذل الزيادة حريبا، و لم يكن المتعاقدان و الدا مع ولده. و لا زوجا مع زوجته^{۱۱}».

یعنی: از دروس مانند غیر دروس دانسته می‌شود که ربای حرام، بر خلاف معنای لغوی هرگونه زیادی نیست، بلکه مراد همچنانکه در مسالك و غیر آن آمده است فروش یکی از دو شیء هم جنس است که با پیمانه یا وزن در زمان شارع یا در عرف و عادت مردم اندازه گیری می‌شوند، در حالیکه یکی از طرفین زیادی حقیقی یا حکمی داشته باشد، یا قرض گرفتن یکی از دو شیء است با وجود زیادی، هرچند مکیل یا موزون نباشند، به شرطی که زیادی دهنده کافر حربی نباشد و متعاقدان والد و ولد و یا زن و شوهر نباشد. از مجموع آنچه گذشت دانستیم که ربای در لغت با ربای در اصطلاح فقهاء تفاوت دارد ربای در شرع در یک تقسیم بندی کلی به دو نوع ربای معاملی و ربای قرضی تقسیم می‌شود، از این رو در تعریف اصطلاحی ربا بطور کلی باید گفت: نوعی زیادی خاص، که در معاملات و یا قرض اتفاق می‌افتد. به عبارت دیگر در لغت به هر زیادتی ربا گفته می‌شود ولی در فقه ربا عبارت است از دریافت زیادی در مبادله دو کالای همجنس که موزون یا مکیل باشند، یا دریافت اضافی در قرض با شرط قبلی^{۱۲}.

۱-۱-۲: تعریف بانک

از نظر لغوی، لفظ بانک مشتق از بانکا (BANCA) است که واژه‌ای لاتینی است و به معنای پیشخوان و نیمکتی است که صرافان ایتالیایی قرون وسطا در پشت آن به معامله و مبادله پول می‌پرداختند. اما برای آنکه بتوان از نظر اصطلاحی تعریفی درست از بانک داشته باشیم ابتدا لازم است با سیستم مالی آشنا شویم زیرا بانک جزئی از آن به حساب می‌آید.

۱-۱-۲-۱: سیستم مالی

پس از آنکه معاملات کالا به کالا یا پایاپای جای خود را به اقتصاد پولی داد و پول بعنوان ابزاری برای مبادله کالاها، وارد زندگی اقتصادی مردم شد، مباحث اقتصادی به دو بخش کلی تقسیم و مورد مطالعه قرار

^{۱۱} نجفی، صاحب الجواهر، محمد حسن، جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام ج ۲۳ ص ۳۳۴

^{۱۲} موسایی، میثم، تبیین مفهوم و موضوع ربا از دیدگاه فقهی، ص ۲۵

گرفت. بخش اول بخش اقتصاد حقیقی که شامل تولید کالاها و خدمات حقیقی است و بخش دوم بخش پولی یا نظام مالی .

این دو بخش بعنوان مکمل یکدیگر ، ساختار و نظام اقتصادی یک کشور را تشکیل می دهند . این دو بخش از اقتصاد بر روی یکدیگر اثر گذاشته و موجب رشد یا عدم رشد همدیگر خواهند شد از این رو برنامه ریزی دقیق در مورد هریک از آنها زمینه پیشرفت اقتصادی را فراهم خواهد کرد.

از مهمترین وظایف نظام مالی آن است که با بکارگیری ابزارهایی که در اختیار دارد بر بخش تولیدات حقیقی تاثیر بهتر و بیشتری بگذارد . استفاده هر چه بهتر از پول در فعالیتهای اقتصادی نیازمند تدوین قوانین و مقررات مناسب بود از این رو نظام مالی و پولی در کنار بخش حقیقی دارای جایگاه و ارزش ویژه ای شد^{۱۳}.

هر نظام مالی با توجه به توسعه و پیشرفت آن دارای عناصر و ارکان مختلفی است. یکی از مهمترین ارکان هر نظام مالی واسطه های مالی هستند. واسطه های مالی سازمانها و موسساتی هستند که میان پس انداز کنندگان سرمایه و متقاضیان سرمایه ، واسطه و رابط می شوند. بانکهای تجاری ، سازمانهای پس انداز شرکتی بیمه و صندوق بازنشستگی و سازمانهای سرمایه گذاری مانند شرکتهای تامین مالی و صندوقهای مشترک سرمایه گذاری از جمله مهمترین واسطه های مالی به حساب می آیند^{۱۴}. سیستم مالی یک هدف مشترک را پیگیری می کند و آن انتقال وجوه از پس انداز کنندگان به متقاضیان وام است .مهمترین ویژگی سیستم مالی آن است که حال را به آینده ارتباط داده و به پس انداز کنندگان این امکان را می دهد که با چشم پوشی از مصرف حال مصرف خود را در آینده افزایش دهند^{۱۵}.

بانکها که بخشی از سیستم مالی را تشکیل می دهند خود دارای انواع مختلفی هستند که در کنار سایر موسسات پولی و مالی به فعالیت مشغولند . با وجود انواع مختلف بانکها و وجود موسسات پولی و مالی فراوان نمی توان به سادگی تعریفی از بانک ارائه داد . در ذیل به تعاریفی از بانک تجاری^{۱۶} که مورد بحث این رساله است ، اشاره می کنیم.

^{۱۳} کرمی ، محمد مهدی ؛مبانی فقهی اقتصاد اسلامی ص ۲۰۱

^{۱۴} مراسلی،عزیز ؛ اقتصاد پول و بانکداری ص ۳۲

^{۱۵} خسروی،حسن؛آسیب شناسی نحوه ارائه اعتبارات بانکی ص ۱۴

^{۱۶} بانکها در یک تقسیم بندی کلی به بانک مرکزی و تجاری تقسیم می شوند. که در گفتار دوم به آن اشاره خواهیم کرد.

۱-۲-۲: بانک تجاری

در یک تعریف ساده می توان گفت بانک تجاری عبارت است از یک نهاد یا سازمان مالی که سپرده‌های پولی را می‌پذیرد و به متقاضیان وام می‌دهد.^{۱۷}

هم چنین می‌توان بانکهای تجاری که غالباً مردم با اینگونه بانکها ارتباط دارند اینگونه تعریف کرد: بانک تجاری مؤسسه‌ای مالی است که با هدف کسب سود، وجوه مردم را تحت انواع مختلف سپرده دریافت کرده و به اشکال مختلفی چون وام، اعتبار، خرید و فروش اوراق بهادار و.... مصرف می‌کند.^{۱۸}

علت نامگذاری این بانکها به تجاری دو امر است اول اینکه این بانکها مانند تاجران به دنبال کسب سود و منفعت هستند و دیگر اینکه بیشتر تسهیلات خود را به تجار و بازرگانان می‌دهند.

۱-۱-۳: تعریف پول

واژه پول در اصل کلمه‌ای است یونانی که از واژه لاتینی پکوس (pecus) به معنای گله گرفته شده است.^{۱۹} با وجود اینکه اهمیت پول و تاثیر گذاری آن بر اقتصاد بر همه اقتصاد دانان روشن و آشکار است اما هنوز تعریف کامل و یکسانی برای پول از طرف آنها ارائه نشده است. صاحب نظران در تعریف پول تعابیر مختلف و گوناگونی بکار برده‌اند. فیشر اقتصاد دان آمریکایی در تعریف پول می‌گوید: پول حق مالکیتی است که مورد قبول عموم باشد.^{۲۰} برخی در تعریف پول گفته‌اند: هر چیزی که در ازای کالاها یا خدمات یا برای بازپرداخت بدهی‌ها مورد قبول واقع شود.^{۲۱} برخی دیگر گفته‌اند: پول وسیله مبادله در بازار، قدرت خرید برای افراد و ابزار سیاست اقتصادی برای دولت است.^{۲۲} در تعریفی دیگر از پول می‌خوانیم: پول چیزی است که ارزش مصرفی آن در ارزش مبادله‌ای آن باشد.^{۲۳}

بطور کلی میتوان پول را به چهار گونه تعریف کرد: ۱. تعریف قانونی پول ۲. تعریف پول با بیان مصادیق آن

^{۱۷} میشکین فردریک؛ ترجمه علی جهانخانی، پول ارز، بانکداری، ص ۱۱

^{۱۸} موسویان، عباس، بانکداری اسلامی ص ۱۴

^{۱۹} ابراهیمی، محمد حسین، پول بانک صرافیه؛ ص ۱۳

^{۲۰} همان ص ۱۵

^{۲۱} میشکین فردریک؛ ترجمه علی جهانخانی، پول ارز، بانکداری، ص ۶۲

^{۲۲} منتظر ظهور، محمود؛ اقتصاد، پول و بانک ص ۴۴۱

^{۲۳} پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، پول در اقتصاد اسلامی ص ۱۵